

Дело војводе Петра Бојовића – допринос научној војној мисли

УДК 355/359:929

Ристо Матовић, генерал-потпуковник

У раду је анализирана богата ратна пракса Петра Бојовића. Као војник о војнику, аутор казује да је дело тог српског војводе вишеструко значајно за савремену војну науку и за праксу, приказујући његове личне особине, опште и војно образовање, дужности које је обављао и начин на који је у рату потврђивао своја општа и војностручна знања.

Бојовић је био изузетан познавалац војске. Обављао је најважније дужности у српској војсци у рату и миру. Према резултатима које је на тим дужностима постигао, аутор га је сврстао међу Путника, Мишића и Степановића, знамените српске војводе.

Допринос Петра Бојовића ратној вештини је велики, али се не може вештачки „укалупити“ у савремене принципе ратне вештине, већ се принципи ратне вештине могу дограђивати на основу његовог дела, закључује аутор.

Савременици и заслуге за развој српске војне мисли

Неспорно је да у српској војничкој и културној традицији војвода Петар Бојовић заузима равноправно место с војводама Радомиром Путником, Живојином Мишићем и Степом Степановићем.¹ Заправо, тешко је говорити о било којем од тих војвода а да се не спомену сва четворица. Они су творци српске војне доктрине, која је своју животворност показала у балканским ратовима и у Првом светском рату.² Будући да су те српске војводе као војсковође оставиле дубок траг у војној пракси и теорији, неке војске у свету, а посебно Војска Југославије, заинтересоване су за научно проучавање њихових дела. Сва четворица су писали стручне чланке и оставили писану заоставштину која је још

¹ На дочеку Петра Бојовића у Новом Саду 20. новембра 1918. Аркадије Варађанин, ондашњи потпредседник Народног одбора, рекао је: „Историја света урезаће српско име у својим редовима најкрупнијим словима, а у тим редовима сјајно ће светлити име Војвода Петра Бојовића“ (*Летопис Матице српске*, књ. 343, август 1935, стр. 10).

² Опширније: Војвода Живојин Мишић, *Моје ратне успомене*, треће издање, БИГЗ, Београд, 1981 (предговор др Саво Скоко), стр. 9.

увек инспиративна за војну вештину и ратну праксу. Живојин Мишић је написао дело *Стратегија*, које се изучавало у страним војним школама и у нас, па је разумљиво што је он заступљенији у војној науци од осталих војвода. Међутим, ратна пракса, посебно у балканским ратовима и у Првом светском рату, у којој су сами креирали стратегију, оператику и тактику у веома сложеним условима, учинила их је војсковођама подједнако занимљивим за научна истраживања и проучавање током школовања садашњег и будућег официрског кадра.

За опстанак и просперитет једног народа и његов национални идентитет војничке традиције нису споредна ствар. У српској и црногорској историји вођени су бројни одбрамбени и ослободилачки ратови, а нема познатијих аутора који оспоравају чињеницу да патриотизам, војничка традиција и војна наука и ратна вештина, у свему томе, имају веома велики значај.

У српској и црногорској војничкој традицији, војној науци и, нарочито, у оригиналној војној вештини Петар Бојовић је један од темељних стубова. По заслугама, уздигао се до националне величине, а у историји ратова остао је забележен као потврђени стратег и војсковођа с оригиналним решењима. Да би се потпуније разумело његово дело и допринос не само тадашњој него и савременој војној теорији и пракси треба узимати у обзир више значајних чињеница:

- прво, какав је био човек и војсковођа (личне особине, опште и војно образовање);
- друго, којим је војним саставима командовао у миру и рату;
- треће, како је у пракси потврдио стечена општа и војностручна знања и то искористио за доградњу војне теорије.

Образован, одлучан и храбар војсковођа

Од гимназијских дана до завршетка највиших војних школа Петар Бојовић је испољавао изузетно занимање за стицање што ширих знања. То му је омогућило не само да све школе заврши с одличним успехом већ и да израсте у врсног војсковођу. Завршио је све војне школе у земљи и војну школу у Француској ради проучавања уређења чувене француске коњице.³ По природи је био храбар и темпераментан. Тежак живот га је окалио и израстао је у образованог, одлучног и храброг војсковођу, који је у борбама увек био близу првих редова, а у борбеним затишјима стално је обилазио јединице да би сагледао у каквом су стању и да би на лицу места наредио шта да ураде.

Као признање за велике резултате и успехе, 13. октобра 1915, Бојовић је произведен у чин војводе. Увек скроман, и у животу и у војничкој каријери, он је том приликом рекао: „*Ово моје производство заслуга је официра, подофицира и војника 1. Армије, који су под вештим*

³ И Живојин Мишић је ишао у Аустроугарску ради усавршавања у школи гађања, где је постигао одличне резултате. Било је, дакле, уобичајено да се способни официри шаљу и у стране војне школе.

предвођењем својих старешина, савлађујући јака утврђења и беспримерно тешко земљиште, задали мрским непријатељима први смртни ударац“.⁴ Без сумње, чин војводе је добио човек који је то заслужио због својих особина, своје спреме и свог јунаштва.⁵

Постигнуте успехе је делио са својим борцима, а за неуспехе је кривио судбину, себе или вишу команду. Замерке борцима за неуспехе сам је исказивао, а недисциплиноване борце је строго кажњавао. У наредбама је прецизно издавао задатке, а изражавао се јасно и често надахнуто. Кроз наредбе је желео да развија морал потчињених старешина и војника. Таквим обраћањем борцима постигао је, с једне стране, да потчињени додатно схвате важност задатка који морају да обаве, а његово наређење, с друге стране, није било бирократска наредба, него материјал за морално-психолошку припрему људи за обављање задатка.

Када су Трупe Нове области (1915) потиснуте у неред у одступиле са граничног фронта пред бугарском Другом армијом, Врховна команда је поставила Петра Бојовића за команданта тих трупа уместо ђенерала Дамјана Поповића. До тада је био на располагању Врховној команди јер је био рањен крајем 1914. године. Тим поводом је рекао: „Иако сам врло добро знао какве ме тешкоће чекају као команданта Трупа Нове Области, према ситуацији у којој су се налазиле, као и какву моралну одговорност примам на себе у тако судбоносном тренутку, ипак сам био задовољан да не седим скрштених руку као до сада, скоро читаву годину дана, него да бар штогод могу допринети у корист угрожене отаџбине“.⁶

Бојовић је давао предност раду, али увек с нагласком на одговорности, јер није признавао народну изреку: „Радити значи и грешити“, него је сматрао да радити значи бити одговоран. На својствен начин о њему говори и његов однос према наређењима више команде. Наиме, извршавао је наређења и када је био у дилеми у вези с њима уколико није имао времена да своје дилеме саопшти Врховној команди. У командовању је више пута заустављан да не иде са трупама у напад, некад оправдано, а некад неоправдано. Први пут је, због притиска Аустроугарске, добио наређење да не изведе напад на Скадар, где је био прикупио трупе, други пут му је наређено да не напада Срем због кризе српских јединица на Дрини и продора непријатеља преко те реке, па је упућен према Љубовији да помогне, а трећи пут после пробоја Солунског фронта. И поред тога, увек је знао када трупама треба дати одмор ради опоравка и попуње. Као начелник Генералштаба дошао је у сукоб са савезницима због тога што су му одредили фронт за који је сматрао да је толико велики да српска војска неће моћи да га одржи. Након пробоја Солунског фронта Врховна команда је трпела страшан притисак савезника да заустави српску војску, али такво наређење није непосредно издато.

⁴ Упоредити: ђенерал Владимир Белић, *Војвода Петар Бојовић живот и рад*, Летопис Матице српске, књ. 43, 1935, стр. 147.

⁵ Исто, стр. 159.

⁶ *Одбрана Косова поља*, исто, стр. 10.

У војној служби Бојовић је обављао разне дужности, што му је омогућило да у целини спозна војску, а то је био предуслов за успешно командовање јединицама свих нивоа. Служио је у три рода војске: пешадији, артиљерији и коњици. То су тада била три основна рода, а таква улога пешадије и артиљерије ни сада се не може оспорити. Није давао приоритет ниједном роду. Тврдио је „да се успех може постићи једновременом употребом сва три рода војске“,⁷ и да „узајамно познавање родова ствара поверење и даје могућности за јединство у раду и употреби сила, што је за успех од битне важности“.⁸

Од 11. августа 1914, када је рањен, до 5. октобра 1915. није обављао никакву дужност, мада је то жарко желео. После пријема дужности команданта Трупа Нове области доживео је највеће искушење у својој војничкој каријери: јединице су биле у расулу и деморалисане, појачање у трупaма које је тражио од Врховне команде није могао да добије, а материјално снабдевање војске било му је велики проблем. Најисправнији потез, који је тада повукао био је обилазак трупa, чак и нижих од нивоа чете, ради сагледавања стања. Приликом тог обиласка стално је имао на уму како да одбрани Скопље и препречи стратегијски правац продирања бугарских трупa према Косову пољу. Већ тада је претпостављао да ће одбрана Косова поља имати пресудан значај не само за опстанак војске него и Србије.

Војвода Путник је имао велико поверење у Петра Бојовића, првенствено због његових стручних и моралних квалитета. У рату му је поверавао најодговорније и сложене дужности, а у миру га је обично одређивао за руковоца ђенералштабних путовања са приправницима за ђенералштабну струку. Учествовао је са великим жаром у свим пословима, а нарочито у спремању официра и у васпитању војника за будуће подвиге.⁹ Путник је војводи Бојовићу и Мишићу често поверавао израду операцијских планова за сложене стратегијске радње према којима су се у миру изводиле вежбе, а у рату се распоред и непријатељевих и сопствених трупa мало разликовао. Чак ни борбена дејства нису много одступала од онога што су војвода Путник, Бојовић и Мишић увежбавали са српском војском у миру.

У својој служби Бојовић је обављао дужности у свим главним родовима војске, а неки историчари сматрају да је он, у своје време, био једини официр који је стекао искуство на таквим дужностима.¹⁰ Разумевао је политику, занимао се за њу, али није желео да обавља било какве политичке дужности. Једино није био министар војни, „јер

⁷ Упоредити: Петар Бојовић, *Ратно искуство и егзерцирна правила*, „Ратник“, новембар и децембар 1907.

⁸ Петар Бојовић, *О дејству савременог оружја и узајамном потпомагању родова оружја у борби* (студија), стр. 228.

⁹ Генерал Владимир Белић, *исто*, стр. 147.

¹⁰ *Исто*, стр. 149.

је сматрао да је тај положај политички, а не чисто војнички".¹¹ Он је из љубави ступио у војску, изузетно је ценио и волео војну службу и томе је остао доследан целог живота, што потврђују и његови упорни захтеви да га укључе у војну службу након рањавања 1914. године.

Бојовић није био само обични учесник у рату већ и креатор борбених дејстава која су имала стратегијски значај, односно био је стратег многих победа српске војске. Ратно искуство које је стекао није било само допринос универзалности његових војничких знања, већ и савременици могу проучавати оно што је на основу тог искуства, изграђено у ратној вештини. Због споја разних дужности и богате ратне праксе војвода Бојовић се без дилеме може сврстати у чувене војсковође. Његове значајније дужности биле су: начелник Штаба Команде Дивизијске области; начелник Штаба Оперативне војске; начелник Оперативног одељења Главног ђенералштаба; заступник начелника Главног ђенералштаба; начелник Штаба Главне војне инспекције; начелник Општег војног одељења Министарства војног; начелник Штаба Прве армије и начелник Штаба Врховне команде.¹² Најважније ратне дужности биле су му: начелник Штаба Прве армије у балканским ратовима 1912–1913. године, када је Првом армијом командовао престолонаследник Александар Карађорђевић (Бојовић је, заправо, командовао Првом армијом јер због других обавеза престолонаследник није могао да обавља свакодневне командантске дужности); командант Трупа Нове области у 1915. години;¹³ командант Прве армије на Солунском фронту и, потом, начелник Главног ђенералштаба уместо оболелог војводе Путника. Нема, дакле, значајније дужности у војсци коју у својој војничкој каријери није обављао, и то веома успешно. Стога је могао војску да посматра не само са становишта војног знања које је поседовао него и са становишта дужности које је обављао. А обављао је управо војничке дужности за које је било значајно суштинско познавање војске уопште, а и са становишта командовања. Таква његова улога непобитно указује и на савремену потребу познавања и обављања послова више значајних војних дужности, што потврђује и чињеница да већина садашњих војски у свету има такав приступ при избору официра за кључне, односно највише војне дужности.

¹¹ Исто.

¹² Исто, стр. 58.

¹³ Део извештаја Врховној команди који је Петар Бојовић поднео након пријема дужности команданта Трупа Нове области, а односи се на процену стања у јединицама, гласи:

„Све су трупе до крајности заморене, растројене и деморалисане да нису у стању никакав отпор да даду непријатељу.

„Војници из нових крајева предају се непријатељу и бегају у масама.

„Снабдевање храном и муницијом иде врло тешко.

„Штабови дивизијски као ни овај нису ни формирано како би требало, те због тога не могу ни своју дужност отправљати како ваља.

„О непријатељу се нема тачнијих података ни о снази ни о његовом распореду. Досадашњи командант рачуна да је непријатељ према трупам Нове области јак око 2 и по дивизије, сем комитске организације. Непријатељ дрско напада“ (стр. 17).

Бројне дужности које је Бојовић обављао у ратним дејствима потврђују правило да успешан војсковођа не може да буде онај ко нема свестрана војна и општа знања која се могу проверити у пракси. Вештина ратовања се најбоље учи практичним радом и ратовањем, уз извештајан степен претходне теоријске спреме, тврдио је Бојовић.¹⁴ Ратна вештина се усавршава: 1) у војним школама, 2) васпитањем, дисциплиновањем и обуком војске и 3) маневрима. То су за њега три неопходна услова за стицање и усавршавање ратне вештине, али се њима ипак не постижу резултати који се могу постићи *ратовањем*. Најзначајнија разлика између маневара, који су веома сложен облик обучавања и увежбавања, и рата садржана је у чињеници „што се у маневрима не убија и не гине, а у рату се убија и гине“.¹⁵ Страх од смрти је изразито јак у рату. Мада је различит у људи, интензивни страх од смрти на маневрима не постоји, а у рату је, мање-више, код свих изражен. Навикавањем на ратовање, уочио је Бојовић, тај страх се постепено превазилази. Јер, маневрима се не може симулирати погибија и осећај који се јавља код људи када се приближавају непријатељу. На том примеру види се и његово занимање за психологију, а и иначе је говорио: „Тактика је психологија“. Према томе, уколико нема рата, трупе треба излагати тешкоћама и користити више непогодне него погодне услове.¹⁶

Бојовић се залагао за универзална знања као предуслов за усавршавање вештине у пракси, а најбоља пракса за усавршавање вештине ратовања, према њему, био је, без дилеме – *рат*. Свакако, рат за одбрану свога народа и отаџбине. Такво уверење се ни сада не може занемарити, без обзира на висок степен специјализације и диференцираности војничких знања и могућности за извођење разних сложених вежби и маневара који умногоме личе на рат.

У рату је Бојовић учествовао у више бојева, борби и операција од 1876. и 1877. године, када је као питомац Војне академије учествовао у борби против Турака, све до периода 1914–1918, када је у Првом светском рату командовао армијом у разним видовима и облицима оружане борбе и борбених дејстава. Тешко је рећи која је од успешних битака којима је руководио, или је у њима учествовао на други начин, најважнија за историју српског народа. Свака од њих – кумановска одбрана и одбрана Косова поља, качанички маневар, ослобађање Шапца и продор у Срем, Колубарска битка и пробој Солунског фронта – има велики историјски и стратешки значај. Неки историчари у свету сматрају да је Кумановска битка прекретница у историји света јер је дала непосредан повод Аустроугарској да по сваку цену изазове рат са

¹⁴ Генералштабни пуковник Пет. Бојовић, *Мисли о извођењу великих јесењих маневара код нас*, „Ратник“, јануар–фебруар 1907, стр. 1.

¹⁵ Исто, стр. 2.

¹⁶ Исто, стр. 6.

Србијом.¹⁷ Већина наших историчара и стратега сматра да је најважнији пробој Солунског фронта, јер је Прва армија од Битоља до Суботице, под тешким борбама, често немајући ни хлеба ни воде, стигла за несразмерно кратко време,¹⁸ а Петар Бојовић је сматрао да је одбрана Косова поља једна од кључних битака у историји српског народа јер је директно утицала на опстанак српске војске. Чињеница да је био на дужности команданта Трупа Нове области, које су пресудно утицале на одбрану Косова поља, није била разлог што је ту стратегијску операцију сматрао најважнијом, већ то што је, командујући малом, недовољно опремљеном војском, без помоћи савезника и Врховне команде, успео довољно дуго да спречава бугарску војску да не избије на Косово поље. Тиме је омогућио, „не само српској војсци, већ и огромном броју државних надлештава и избеглица, да се повуку још јединим путем – путем за Албанију и Црну Гору, пошто су сви путеви за Солун већ били пресечени“.¹⁹

У књизи *Одбрана Косова поља* оценио је ту битку, сматрајући да је пресудно утицала на даљи ток рата и спас српске војске, као и на њене касније успехе:

„8. новембра (1915, прим. Р.М.) навршило се било месец дана од како сам примио команду над Трупама Нове Области, у којим с почетка, на жалост, почев од ђенерала па до редова, с незнатним изузетком, нико ни о чему другом није мислио него о одступању и уклањању испред непријатеља за спас свог бедног живота; навршио се месец дана очајне борбе, неуморног напрезања и залагања у тежњи да се поправи морално и материјално стање трупа и да се отвори веза са савезницима код Солуна, или бар да се спречи Бугарима да не продру на Косово Поље иза леђа целокупне српске војске.

„Веза са савезницима код Солуна није се могла повратити због тог, што је Врховна Команда, надајући се до последњег тренутка у долазак обећане помоћи савезничке, упорно бранила сваку стопу земље противу напада знатно надмоћнијег непријатеља са запада, севера и истока, те ми је делимично и увек доцкан шиљала, и то у недовољној јачини, тражена појачања, са којима, при највећем напору, нисам могао ништа друго учинити до спречити непријатељу продирање на Косово Поље и обезбедити одступницу преко Албаније и Црне Горе.

„Овај успех, иако нема сјај звучне победе, ипак је, по моме нахођењу, величанствена победа намере наших непријатеља, којима је циљ био да нам Бугари одсеку и ту последњу одступницу и принуде на потпуну капитулацију. Немци нису никако могли опростити Бугарима овај њихов неуспех, као што им не могу опростити ни њихову срамну капитулацију у отвореном пољу 1918. године, пред оном истом нашом

¹⁷ Ђенерал Владимир Белић, исто, стр. 150.

¹⁸ Исто, стр. 159.

¹⁹ Исто, стр. 154.

војском, коју су они мислили да принуде на капитулацију 1915. године на Косову".²⁰

Захваљујући стеченим војним знањима и пракси у командовању јединицама тактичког и оперативног нивоа, војвода Петар Бојовић је израстао у војсковођу који је успешно командовао и на стратегијском нивоу, односно на највишем нивоу командовања војском. То му је омогућило да на основу ратног искуства изведе „егзерцирна“ правила.²¹ Није анализирао само српско ратно искуство већ и немачко, француско, италијанско, енглеско и руско искуство, па му је упоредна анализа омогућила да установи која су решења најбоља за српска „егзерцирна“ правила. У тим анализама потврђена је његова научна коректност, односно одсуство ригидних ставова и предрасуда.

Допринос теорији и пракси ратне вештине

У богатој војничкој каријери Петар Бојовић је изузетно добро спознао значај чинилаца рата и оружане борбе: 1) људског чиниоца; 2) материјално-техничког чиниоца; 3) простора и 4) времена. Сва та четири чиниоца посматрао је у узајамном јединству и међусобној зависности, али је за њега људски чинилац увек био одлучујући за вођење рата и оружане борбе, како на тактичком и оперативном, тако и на стратегијском нивоу. Уз уважавање квантитета (број људи ангажованих у вођењу оружане борбе), приоритет је давао квалитету људског чиниоца, односно моралу војника и старешина заснованом на патриотизму и праведним циљевима рата и оружане борбе; високом степену обучености у руковању оружјем у свим условима простора и времена и војној дисциплинованости у обављању свих, посебно најтежих борбених задатака.²² Међутим, није потцењивао ни остале чиниоце рата и оружане борбе. Још у миру се залагао за што бољу опремљеност српске војске наоружањем и другом ратном техником, као и све друге облике материјално-техничког обезбеђења који омогућавају успешно функционисање војске у миру и рату. При доношењу одлука и наређења у оружаној борби и рату реално је сагледавао материјално-технички чинилац у конкретним условима, како у повлачењу српске војске преко гудура Албаније, тако и у припремама и у пробоју Солунског фронта.

²⁰ Петар Бојовић, ђенералштабни пуковник, *Васпитавање војника*, Штампарска радионица војног министарства, Београд, 1907, стр. 111.

²¹ Петар Бојовић, *Ратно искуство и егзерцирна правила*, „Ратник“, новембар и децембар 1907.

²² После анализе ратног искуства и њиховог поређења с „егзерцирним правилима“, Бојовић је извео следеће закључке: „(1) Повећан је значај моралног елементу. (2) Тежиште обуке лежи у бојном гађању и у самосталној употреби ватреног оружја. (3) У отвореном земљишту и под неослабљеном непријатељском ватром не могу се дању употребљавати смакнути стројеви. (4) Противу откривених мета ватрено се дејство знатно увећало, али противу заклоњених или укопаних стрелаца, које сада не одаје дим, пре се смањило но увећало, и решење се може постићи одважним наступањем за напад. (5) Шаблонски (нормалан) напад је сасвим одбачен у источној Азији. (6) Борба захтева јачу телесну и душевну снагу војника“ (Петар Бојовић, *Ратно искуство и егзерцирна правила*, исто, стр. 783).

На сличан начин уважавао је, као чиниоце простор и време, узимајући у обзир првенствено људски, али и материјално-технички чинилац. Такав приступ чиниоцима рата и оружане борбе посебно се испојио у припреми, организовању и реализацији сложених стратегијских радњи офанзиве и дефанзиве.

За све војсковође у историји ратова стратегијска офанзива је повољнија, јер се, углавном, заснива на надмоћности у људству и ратној техници, односно на стеченој иницијативи. Војвода Петар Бојовић је имао војничку судбину да у најтежим данима повлачења наше војске преко кршева и беспућа Албаније, уместо тешко оболелог, такође славног команданта војводе Радомира Путника, прими дужност да даље руководи повлачењем српске војске према Крфу. Уз помоћ наших савезника – Француза и Енглеца, у томе је успео: не само да је успео да обезбеди организовано повлачење српске војске него је обезбедио и војнички заштитио и повлачење српске владе, Врховне команде и страних посланстава.

У оквиру припрема за стратегијску офанзиву, лично се ангажовао, на Крфу, на свему што је било нужно за опоравак, преуређење и наоружавање српске војске и бројних добровољаца, који су дошли из многих крајева света да помогну у борби за слободу српског народа. Припреме за стратегијску офанзиву изузетно су сложене и од њиховог квалитета, у основи, зависи и успех стратегијске офанзиве. То се показало и приликом пробоја Солунског фронта, када је војвода Бојовић командовао Првом армијом. Након пробоја, ни чувена француска коњица није могла да стигне српску пешадију. Чак су и савезници дипломатским путем интервенисали да се заустави српска војска, напојена патриотизмом и жељом за ослобођењем своје отаџбине. У тој стратегијској офанзиви српска војска је исписала једну од најславнијих страница своје богате ратне историје. Приликом дефинитивне израде операцијског плана, у сарадњи са осталим српским војводама и официрима и са савезничким командантима, исказано је право мајсторство „у пројектовању и извођењу сложених маневарских комбинација“.²³

Бојовић, који је имао принципијелан и практичан однос према облицима борбених дејстава, на основу искуства и након анализе страних и српских правила, извео је закључак да ратовати значи нападати, а нападати значи ватру напред преносити.²⁴ Као командант тактичких, оперативних и стратегијских састава и у пракси је форсирао напад и постигао велике успехе, доводећи непријатеља у незавидне и изненађујуће ситуације. Сматрао је да је циљ напада судар са непријатељем, прса у прса, да би му се могао нанети одсудан удар, јер се само нападом постиже позитиван и потпун успех.²⁵ У својим текстовима, у

²³ Др Саво Скоко, предговор књизи Живојина Мишића *Моје ратне успомене*, исто, стр. 12.

²⁴ Петар Бојовић, *Ратно искуство и егзерцирна правила*, исто, стр. 803.

²⁵ Петар Бојовић, *исто*.

речнику командовања и у комуницирању, Бојовић је најчешће употребљавао реч *напад*.

Иако се, првенствено у пракси, потврдио као велики војсковођа, теоријски је разматрао²⁶ значај кључних чинилаца за ток и исход рата и оружане борбе, а у току свог војног оспособљавања, посебно у пракси командовања, веома добро их је спознао. Такође, дао је значајан допринос заснивању научне војне мисли, посебно теорији васпитања и образовања припадника војске.²⁷ Ваљаност тих сазнања за војну мисао огледа се у чињеници да су изведена из искуства и праксе славног војводе, учесника у великим ратовима које је Србија тада морала да води за свој опстанак – у балканским ратовима и Првом светском рату.

У својим теоријским разматрањима није раздвајао људски и материјално-технички чинилац, као ни простор ни време као посебне чиниоце оружане борбе, али их је у пракси уважавао као основне чиниоце²⁸ који утичу на доношење одлуке и борбену употребу јединица, посебно људски чинилац. Како се улога и значај тих чинилаца мењају према општим и, посебно, научно-технолошким достигнућима у свету, нарочито у области ратне технике, историја ратова је потврдила да је човек био и остао основни чинилац рата и оружане борбе, што се може закључити и из дела Петра Бојовића. Свакако, мисли се на старешине и војнике који су потпуно мотивисани за циљеве рата и оружане борбе и који су довољно обучени и оспособљени за употребу ратне технике да би те циљеве могли да остваре.

Ватрени родољуб, строг и правичан војник

Бојовић је, улазећи и у теоријска разматрања, сва своја знања и целокупно деловање посветио својој отаџбини и припреми војника за успешно ратовање. Све што је радио било је дубоко прожето његовим искреним осећањима. Своја уверења и погледе најрадије је преносио непосредно војницима и старешинама. Карактерисала га је хладнокрвност умне главе и ватра родољуба и неустрашивог борца за слободу отаџбине. Није крио своја осећања пред другима, а нарочито не пред борцима, али је увек разлучивао објективну могућност од утопистичких

²⁶ Написао је два дела: *Васпитавање војника и Одбрана Косова поља 1915. године*, и више чланака у часопису „Ратник“, а као потпуковник урадио је студију „О дејству савременог оружја и узајамном потпомагању родова оружја у борби“.

²⁷ Видети чланке:

Ратни дневник другог ескадрона, другог коњичког пука, издање 1885; *Метода за решавање тактичких задатака у границама здруженог одреда*, штампарија Ђорђа Мунца, Ниш, 1905; *Упут за обуку регрута у ратној служби*, штампарија Ђорђа Мунца, Ниш, 1907, и *Шта имамо и можемо да очекујемо од егзерцирних правила уопште, а шта од пешадијских посебице*, штампарија Супек-Јовановић и Богданов, Нови Сад, 1921. На ту тему објавио је више чланака у часописима: „Ратник“, „Отаџбина“, „Глас Војске“, „Војска“, „Српска војска“ и „Артиљеријско-инжињеријски гласник“.

²⁸ На пример, у чланку *Ратно искуство и егзерцирна правила* детаљно је анализирао значај земљишта, посебно са становишта развијања стрелачког строја за напад и предлагао да се измене правила и допусти старешинама да подешавају груписање снага према процени земљишта.

идеала управо захваљујући свестраном знању које је поседовао. Његове речи су биле логичне, аргументоване и војнички прецизне, али су их, истовремено, прожимали занос и љубав према отаџбини. Није се либио од предузимања строгих, али правичних дисциплинских мера, па ни од изрицања заслужених казни. Када је неки малодушни и плашљиви мајор повукао свој батаљон са положаја у близини Скопске Црне Горе, да би спречио веће последице по војску и отаџбину, Петар Бојовић је наредио свим јединицама: „Да се овакви, по углед војске и безбедност отаџбине, опасни случајеви не би понављали, наређујем: да ниједан војник, ма кога чина и положаја, без нарочите заповести претпостављенога, не сме напустити своје место и положај; да сваки добијени задатак извршује до крајњих граница своје моћи; ако се добије задатак да се нека тачка или положај заузме, као што је био предњи случај са прелазом Сефери, па се истински деси, да га је непријатељ већ заузео, онда се таква тачка односно положај има заузети борбом, а не да се наређени задатак напушта и назад враћа и бега. Одступање суседних делова не сме бити повод за напуштање свога места и положаја, већ баш борба треба да обратну, т.ј. треба нападати и истрајати на своме положају и тиме потпомоћи суседне делове, да се задрже и понова протерају непријатеља.

„Најстрожије заповедам свим претпостављеним старешинама да се за време трајања борбе са лицима која бегају са бојишта или која својим кукавичким држањем и плашљивошћу распростиру страх и изазивају панику и расуло, врше безусловно кратку и личну расправу т.ј. убију на лицу места, уклањајући на тај начин узроке опасности од пораза који може услед тога наступити, и упућујући на тај начин свакога, да савесно и безусловно врши своју дужност на бојишту у духу ове наредбе, чиме ће се поуздано избећи опасност давања повода осталима да бегају или распростиру страх међу војницима и неред у трупи.

„Ко се од надлежних претпостављених старешина у овом погледу буде огрешио о ову заповест и не буде у овом погледу вршио до скрупула своју дужност, биће и сам подвргнут истој одговорности и казни као кривац за зле последице које би наступиле.

„У борби где су у питању животни интереси и опстанак отаџбине, не треба ни мислити на одступање и повлачење испред непријатеља, већ на напад и победу. У овим судбоносним тренутцима Краљ и Отаџбина очекују од нас официра крајње пожртвовање, самопрегоревање и одважно залагање претходећи својим војницима примером храбрости и одважности за спас угрожене нам миле Отаџбине.

„Прегнимо дакле сви на посао и вршимо своју свету дужност у служби Отаџбине до краја“.²⁹

Свестрано познавање особина својих војника

Бојовић је искусио сву тежину војног позива и војничког живота. Указао је да су „рат и оружана борба најтежи људски посао на свету“.

²⁹ Исто, стр. 37–38.

Али, управо зато сматрао је, не занемарујући остале чиниоце оружане борбе, да је људски чинилац одлучујући чинилац у рату. Људе у рату није посматрао као бројку и статистички податак. Свестрано је познавао менталитет и обичаје, порекло и навике српских војника и према томе је прилагођавао војну обуку и, посебно, свој командни однос, који је градио управо на тим сазнањима.³⁰

Да би војник могао да обави значајну улогу која му је непобитно додељена мора, према Бојовићевом схватању, да буде за то одговарајуће припремљен: *прво*, мора да буде мотивисан, чему је Бојовић посвећивао посебну пажњу, надањујући своје борце јуначким наслеђем и великим жртава које су Срби поднели у дотадашњим одбрамбеним и ослободилачким ратовима; *друго*, сматрао је да војник мора да буде оспособљен за дужност која је тешка у миру, а поготову у рату, и *треће*, сматрао је успешним војником само дисциплинованог војника који може да обави сваки задатак, схватајући значај војничке дужности и потребу обављања задатка без обзира на тешкоће. Његово гледање на људски чинилац приписивано је касније и војсковођама из ближе историје. Не само Бојовић него и друге српске војводе наглашавале су значај улоге старешина и војника у рату, па су их за ту улогу непосредно припремали, због чега су и били успешне војсковође.

Питању припреме и васпитања војника, као најважнијој компоненти, Бојовић је придавао велику важност: „*Старешине треба да убеди своје војнике да се добра војска никада не боји за своје бокове и позадину, јер ма с које стране да се појави непријатељ, треба се само окренути у ту страну к њему и дочекати га одважно ватром и ножем, пошто на тај начин то што је дотле било бок и позадина, одмах постаје фронт, а непријатељ који обилази и сам је обиђен, јер сам излаже свој бок и позадину, па га само треба смело и снажно напасти, па нам је победа обезбеђена. Мислити увек на напад и на победу, а не на одступање, па ћемо и побеђивати и непријатељу страх задавати*“.³¹

³⁰ Бојовић је добро познавао особине српског војника: „Тако, ако су то војници из питомих крајева, даље од границе и од сваког непријатељског додира, са непријатељски расположеним становништвом преко границе, који никада до доласка у војску, нису имали потребе да буду на опрези за свој живот и за своју имовину; који се дакле, нису бојали ни заседе на путу ни напада на кућу или у пољу на имању својем: код таквих војника није развијена опрезност, као што је развијена код војника из пограничних и планинских крајева, који су живели на опрези и под пушком од ране своје младости и код којих се та опрезност, тако рећи, наследно преноси са оца на сина; јер им је живот и имовина, више мање, у непрестаној опасности, па су свагда спремни, за сваку могућу изненадност и готови су да јој насупрот стану“ (*Упут за обуку војника у ратној служби*, „Ратник“, књ. 48, свеска 1, стр. 359).

Живојин Мишић је, оцењујући српског војника, указивао на потребу познавања и оних његових навика које на први поглед нису битне: „Чудновата је навика наших војника да и у најтежим ратним приликама и штрапацама вечно мисле о својим укућанима, о својој стоци, о њивама, па чак и о оградама појединих њива. Гоњени таквим мислима, где год наиђу на ма какву алатку или какав мали судић, па макар био и од плеха, међу га у торбу да би га понели кући“ (Војвода Живојин Мишић, *Моје ратне успомене*, исто, стр. 55–56).

³¹ Исто, стр. 51–52.

Наглашавао је да припрема војника мора да буде „темељна“ и „жестока“. То је, према његовом схватању, подразумевало: умну спрему – наставу, духовну или моралну спрему и све то спрегнуто са строгим дисциплином.³² Бојовићеви погледи на ту проблематику одговарају садашњем времену, јер се морају уважавати у савременом војном васпитању уколико жели да се обезбеди свестрано припремљен војник за рат и оружану борбу.

Својим војницима Бојовић је не само речима већ и делом „усађивао“ моралне принципе и припремао их за успешно ратовање. Очински се односио према њима, али је био и строг, желећи да побољша оспособљеност и морал војника. Делотворност таквог приступа очигледно се показала у великим ратовима тог времена које је водила српска војска. Дакле, и војвода Бојовић је уочио, као што су то уочавали и војводе Степа Степановић, Живојин Мишић и Радомир Путник, да је гаранција за победу само онај војник који је прави патриота, који је разумео циљ и смисао одбрамбеног рата и који је спреман да у тој борби да и свој живот.

У књизи *Васпитавање војника*³³ Бојовић се бавио и теоријским питањима борбе за опстанак. На основу тежњи за опстанком, на одређени начин и филозофски, утемељио је војно васпитање, говорећи касније да је основ васпитања војника буђење и развијање свесности о војничкој дужности. Једновременно васпитање и образовање душе, ума и тела према њему, обезбеђује целину личности коју подразумева свака професија, а посебно сложена војна професија, која се без тога не би могла остваривати. Тврдио је да је улога родитеља, свештеника и професора незамењива у стварању комплетних услова за настанак целовите личности војника, односно његове укупне мотивисаности и оспособљености за борбу у најтежим условима. У вези с тим, посматрао је и утицај закона, правила, уредаба и прописа на развијање свесности о војничкој дужности и на развијање војничке дисциплине. То би у социологији морала могло да се назове нормативизам у моралу, који неки аутори сматрају основном одредницом морала.

Утицај околине на регруте и развијање њиховог морала пратио је од њихових првих дана у војсци, на основу чега је одређивао поступке који се морају предузети да би се прилагодили на стални кадар и на војну службу под заставом и са оружјем. И сада се у свим војскама у свету придаје велики значај полагању војничке заклетве, а управо о томе Бојовић је расправљао у својој књизи као о веома значајном чину, који треба извести у веома свечаним приликама.

Мајстор маневра и победник у условима материјалне оскудице

У вези с материјално-техничким чиниоцем значајно је да је војвода Бојовић добро разумео значај наоружања и других средстава ратне

³² Петар Бојовић, *Упут за обуку регрута у ратној служби и Васпитавање војника*, исто.

³³ Петар Бојовић, *Ђенералштабни пуковник, Васпитавање војника*, исто.

технике, али је у периодима инфериорности у односу на непријатеља³⁴ умео вешто да користи друга преимућства да би дошао до циља. Дакле, није сматрао да се само на основу надмоћи у људству и техници може победити. Није очајавао пред непобитним чињеницама,³⁵ већ је на бојном пољу, у пракси, показао да се вештим маневром, економијом снага, активношћу и иницијативом и наметањем властитих облика и начина вођења оружане борбе може онемогућити непријатељу да дође до циља с ослонцем на своју надмоћност у техници. Бојовић је био велики мајстор маневра. Са шаховском прецизношћу претварао је неповољне ситуације у повољне. Препоручивањем, наредбама и обуком старешина увек је желио, и најчешће успевао, да непријатеља мудрим, али храбрим потезима доведе у неповољан положај, да нађе предност за своје трупе и да их доведе у повољну позицију, у којој барем неће трпети веће губитке, а сигурно је да ће се избећи и опасност од могућег пораза. Тиме је показао да у најтежим периодима његовог војевања оскудни материјално-технички услови нису били непремостива препрека.

Ратовао је у условима крајње материјалне оскудице и техничке супериорности непријатеља. Посебно је тешка била ситуација када је изостала материјална помоћ савезника у одбрани Скопља и у току повлачења кроз Албанију. Међутим, и у тим условима је избегао уништење и тешке поразе, јер је концепт одбране, заједно са осталим војводама и више од њих, градио аутономно, а не на очекиваној помоћи савезника, на коју је несумњиво рачунао. Успео је да максимално искористи карактеристике простора на којем је ратовао, а када су извори материјалног снабдевања пресушивали, правовремено је предлагао повлачење, што је најчешће Врховна команда уважавала. Није

³⁴ Илустративан је податак који у својим успоменама наглашава Живојин Мишић: „... бригаде 1. класе у ратовима с Турцима биле су наоружане шесповљачама – острагушама са уједињеним метком, а бригада 2. класе руским пушкама, дугачким као мотке, које су се пуниле спреда одвојеним метком (код овог метка засебно је био куршум, а засебно фишек с барутом који се морао зубима процепљивати да би се барут могао сасути у пушку): прво се зубима процепи фишек и барут саспе у цев, затим се фишек угура у пушку и 'арбијом' добро набије, када то буде завршено, куршум се ставља у цев и поново хартијом добро набије; напоследку из нарочите кесе се узима каписла, сипа се мало барута у фаљу, насади каписла на фаљу и добро утисне; на крају се полако спусти ороз и тек тада је пушка припремљена за гађање.

„Кад је лепо време, и помози боже, али кад киша пада, барут се укваси и тешко се пали, па се војници кидајући фишек зубима од мокрог барута тако изгарава да изгледају као Арапи. Због оног дизања пушке ради сипања барута, набијања фишека и куршума и ради намештања фаље, Турци су нам, кад смо били у близини, чешће довикивали: 'Мотај, Србо, мотај'. Они су, напротив, имали модерну острагушу система Хенри Мартини.“ (Војвода Живојин Мишић, *Моје ратне успомене*, исто, стр. 108–109).

³⁵ Из извештаја које је Главни генералштаб достављао Влади види се да је у ратовима и борбама са албанским нападачима српска војска изгубила 94.500 људи: у Првом балканском рату 47.000 (14.500 погинулих и 25.000 рањених), у Другом балканском рату 47.000 (22.000 погинулих и умрлих и 30.000 рањених), у борбама с албанским нападачима и бунтовницима 3.000 људи (1.000 погинулих и 2.000 рањених). Наведено према: Саво Скоко, *Војвода Радомир Путник* (2), БИГЗ, Београд, 1984, стр. 19.

дозволио да материјални чинилац сасвим угрози борбену способност јединица и Војске.³⁶ На Крфу су, уз помоћ савезника, ти проблеми решавани релативно лакше, што потврђује тезу да Петар Бојовић није одбацивао повољне могућности, већ их је, зависно од важности и времена, рангирао на основу реалних процена са становишта остварљивости у сложеној ратној пракси.

Целисходно коришћење простора и времена

О простору као операцијској просторији за вођење оружане борбе Бојовић је имао своје мишљење. Иако се у одбрамбеним ратовима углавном рачуна на простор своје земље, у тренуцима када је требало сачувати живу силу затражио је да се напусти Србија како би се створили услови за победоносни повратак. Да су његове процене биле тачне сведочи и чињеница да је реално проценио да српска војска крајем 1914. године, иако је разбила аустроугарску војску и протерала је преко Дунава, није могла да експлоатише велике учинке удара „пошто није имала довољно моћи и материјала“, нарочито пловног, већ се заустављала на обалама река.³⁷

Сматрао је да време изван борбених дејстава треба искористити да се јединице опораве и освеже од ранијих напора и губитака, за попуњавање људством и за снабдевање стокм и разноврсним материјалом за предстојеће нове операције. Снази, опремљености и надмоћности непријатеља супротстављао је српску храброст, издржљивост и пожртвовање. Када ни тај, за савременике често неупоредив однос, не би био у корист српске војске, већ би превагнуо у корист непријатеља, Бојовић је реално предлагао повлачење. Стога је могао тако сложене операцијске радње да изводи организовано, уз најмање губитке. У тешким околностима тражио је могућу превагу над непријатељем, па је због тога наглашавао важност моралног чиниоца. Да није био ирационалан показују неки његови ауторски радови објављени у часопису „Ратник“, у којима је изричито тврдио, критикујући једног руског аутора, да се „разорном дејству оружане борбе не може супротставити морално васпитање војника“³⁸ у свакој прилици и за сва времена.

Простор је посматрао као топографско-географски појам и процењивао реално. Са тог становишта давао је практичне упуте у вези с прилагођавањем тактике и борбених дејстава реалном простору. У вези с тим, писао је: „При наступању у планинском и шумовитом земљишту, најбоље је наступати у више колона, са обезбеђењем челима, па ако која суседна колона наиђе на отпор, остале колоне не треба да стану и да чекају, да та колона савлада отпор, него да продуже кретање и

³⁶ Опширније: 1) Томислав Гаврић, Драган Симовић, Војвода Петар Бојовић, „Народно дело“, 1990. 2) Владимир Белић, исто. 3) Радослав Шуљагић, чланци, „Нови гласник“, бр. 6/96. и бр. 1 и 2/97.

³⁷ Петар Бојовић, *Одбрана Косовог поља*, исто, стр. 3–4.

³⁸ Петар Бојовић, *Ратно искуство и егзерцирна правила*, исто, стр. 778.

гледају, да својом ватром и кретањем загрозе боку и позадини непријатеља, који ставља отпор“.³⁹

Са временом као чиниоцем оружане борбе, увек је био у „трци“, било у периоду победоносног похода, било у тренуцима када се требало извући испод удара надмоћнијег непријатеља. Међутим, из те трке увек је излазио као победник, па се може закључити да је простор и време војвода Бојовић користио на најбољи начин, и у томе је увек био у предности над непријатељем. Осим тога, показао је изузетну способност да за релативно кратко време организује и обави непосредну и целовиту припрему јединица за рат. На пример, када је постављен за команданта Трупа Нове области и када је требало организовати одбрану Скопља са снагама које су биле у повлачењу за кратко време је консолидовао одбрану и омогућио организовано повлачење српске војске преко Албаније. У току балканских ратова и Првог светског рата, идући из борбе у борбу, није имао довољно времена за припрему све исцрпљенијих и бројно мањих јединица. Да је изузетно ценио време и рационално га користио потврђује чињеница да је као начелник Штаба Врховне команде за три месеца успео да организује, опреми и припреми српску војску за пробој Солунског фронта.⁴⁰ Исцрпљену савладавањем простора албанских гудура, српску војску је дочекало ново искушење. Навикла да се креће и ратује само на копну, већина војника је први пут видела море и први пут се укрцала на бродове, па је утицај акваторије као простора био додатно отежавајући чинилац.

Оригинални вишедимензионални прилаз војној теорији и пракси

Српску војску са Крфа превезли су у Солун савезници бродовима, у веома тешким приликама на мору, али без иједног изгубљеног брода или настрадалог војника.⁴¹ То показује колико је српска војска била прилагодљива и дисциплинована. Добром припремом војника и старешина и вештим командовањем српске војсковође су увек настојали да што више отклоне неповољно дејство појединих чинилаца рата и оружане борбе, и да, истовремено, што је могуће боље искористе предност других чинилаца.

Напаћени српски војници, након опоравка, војничких припрема и обуке на наоружању које су добили, после кратког времена, показали су жељу и нестрпљење да што пре крену у одлучујући јуриш за ослобођење своје отаџбине и да се врате на своја вековна огњишта. У тим настојањима њихов силовити удар више нико није могао да заустави, а то је добро уочио и спознао војвода Петар Бојовић. Плодотворност његовог вишедимензионалног приступа војној теорији и пракси дошло је до потпуног изражаја у пробоју Солунског фронта.

³⁹ Исто, стр. 51.

⁴⁰ Опширније: Томислав Гаврић и други, исто.

⁴¹ Генерал Владимир Белић, исто, стр. 157.

Свестрано користећи разне активности и иницијативу од самог почетка рата са непријатељем, током свих ратних дејстава, маневар и изненађење, уз рационалну употребу снага и добру организацију покрета и ватре, велике српске војводе, а међу њима и Бојовић као највећи практичар,⁴² наметнули су непријатељу властите начине вођења оружане борбе и борбених дејстава. Бојовићев допринос војној мисли огледа се и у томе што је потврдио и развио неке принципе ратне вештине.

Патриотизам, жеља за ослобођењем своје отаџбине и вековних огњишта и жеља за загрљајем са својим најрођенијим и најмилијим били су јачи од свега, тако да су поједини чиниоци рата искоришћени на најбољи могући начин. Јуриш српске војске, на тим основама, био је несаломив и победоносан, и веома изазован и за садашњу војну теорију. У том јуришу, тј. стратегијској офанзиви, име и дело Петра Бојовића заузимају часно место.

Закључак

О доприносу Петра Бојовића војној теорији и пракси на основу наведеног, могу се извести следећи закључци:

– *прво*, да је војвода Петар Бојовић велики војсковођа и да се у изучавању наше историје, војничке и опште традиције заслужено сврстава међу најчувеније српске и црногорске великане из наше заједничке прошлости;

– *друго*, да је, као и друге војсковође, оставио неизбрисиви траг у историји. Наиме, не могу се пренебрегнути чињенице о историјским догађајима и преокретима које је извео командујући војском. Његово успешно командовање у ратовима и борбеним дејствима није имало само војничке резултате и учинке него је утицало и на ток српске историје уопште;

– *треће*, показао је да је војна пракса немогућа без темељитих и свестраних војних знања, а да су војна знања недовољна без војне и моралне припреме народа и војске за борбу и рат, који су „најтежи људски посао“. За државу која жели самосталност и слободу битно је, наглашава он, „да војску посматра на првом месту“;

– *четврто*, за Бојовића нема свестраног васпитања војничког духа уколико целокупно васпитање у друштву и држави није прожето умном, духовном и моралном припремом од најранијих школских до војничких дана, када се тај морал кали и проверава, што је очигледно и за нас ваљана поука.

⁴² Бојовић је творац неочекиваних облика маневра и пораза Турака код Куманова и Битоља (Први балкански рат – 1912. године). То је био стратешки вешт маневар који је турску Вардарску армију из повољног довео у неповољан положај. На правцу с. Крклина – с. Раштани – с. Крстаор спречена је одступница непријатељу у Битољској бици. Качаничким маневром (1915. године) Бојовић је омогућио да Прва армија изведе противнапад, спречи бугарски продор на Косово и омогући безбедно повлачење српске војске.